

Dokt. Dieter Bacher

Graco universitetas, Ludwigo Bolzmanno karo padarinių tyrimo institutas, Austrija

PĖDSAKAI Į SIBIRĄ. AUSTRIJOS KARO BELAISVIŲ BYLOS RUSIJOS VALSTYBĖS ARCHYVE IR GALIMYBĖS TIRTI ATSKIRŲ ASMENŲ LIKIMUS SSRS KARO BELAISVIŲ LAGERIUOSE

- Pirmiausia norėčiau padėkoti organizatoriams, kad pakvietė į šią itin įdomią ir svarbią konferenciją. Šioje konferencijoje atstovauju ir mūsų instituto direktoriui prof. Stefanui Karneriui. Jis labai apgailestavo, kad negalėjo atvykti dėl kitų skubių reikalų, privertusių jį pasilikti Austrijoje. Taigi jo vardu aptarsiu mūsų instituto tyrimus, susijusius su Sovietų Sąjungos vyriausiąja karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdyba (GUPVI) ir šalyje kalintais austrų karo belaisviais.

Sovietų Sąjungos vyriausioji karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdyba (GUPVI).

Įsteigimas ir raida

- Šią pranešimo dalį pristatysiu mūsų instituto direktoriaus ir Sovietų Sąjungos GUPVI eksperto profesoriaus Stefano Karnerio, 20 metų tyrinėjusio šią temą, vardu.
- Kai 1991 m. S. Karneris pradėjo tyrinėti Sovietų Sąjungos karo belaisvių ir internuotų asmenų lagerių sistemą ir šioje šalyje kalintų austrų karo belaisvių temą, netgi Rusijoje apie šią sistemą beveik nieko nebuvo žinoma.
- Iki 1956 metų, kai Nikita Chruščiovas atskleidė Josifo Stalino nusikaltimus, dar viena didelė lagerių sistema – Gulago salynas – oficialiai nė neegzistavo. GUPVI, kaip ir Gulago, lagerių sistemą gaubė mirtina tyla.
- Iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo 1991 metais informacija apie abi lagerių sistemas ir jų kalinius – ar tai būtų Sovietų Sąjungos piliečiai, užsieniečiai, karo belaisviai, ar internuoti asmenys, – buvo kruopščiai slepiama. Tačiau kortelių rodyklės ir archyvinės bylos, kuriose pateikta informacija apie GUPVI lagerių sistemą ir jose kalintus žmones, nuo pat pradžių buvo laikomos itin reikšmingomis ne tik mūsų, bet ir ateities kartoms. Žymos ant kortelių

rodyklių „Saugoti amžinai“ („Chranit večno“) ir „Visiškai slaptai“ („Soveršenko sekretno“) rodo, kad šios archyvinės bylos buvo itin slaptos ir svarbios. Tik žlugus Sovietų Sąjungai ir paskelbus „viešumo“ politiką, kai mokslininkams buvo pamažu suteikta prieiga prie buvusių sovietinių archyvų ir visos šios medžiagos, atsirado galimybė nuodugnai ištyrinėti GUPVI lagerių sistemos mastą ir juose vyravusias sąlygas.

- Be Vyriausiosios pataisos darbų lagerių valdybos (GULAG), GUPVI buvo iš esmės atsakinga už 1939–1953 m. kalėjusius užsieniečius karo belaisvius, o nuo 1949 m. – už sovietinių teismų nuteistus karo belaisvius. Vadovaujant Vidaus reikalų liaudies komisariatui (NKVD), GUPVI lagerių sistemoje buvo sulaikyti, įkalinti ir užregistruoti beveik penki milijonai kone trisdešimties tautybių užsienio piliečių, ir dėl to buvo padaryta pasibaisėtinių pažeidimų, kuriais buvo pažeistos žmogaus teisės. Didžiausia nacionalinė įkalintųjų grupė buvo vokiečiai (apie 2,4 mln.), antra didžiausia karo belaisvių grupė – japonai (apie 600 000), o trečia – vengrai (apie 500 000). Visi jie kentėjo šios sistemos lageriuose ir gyveno itin atšiauriomis sąlygomis: buvo prastai maitinami, jų gyvenimo sąlygos buvo itin blogos, o reikiamos sveikatos priežiūros paslaugos nebuvo teikiamos. Todėl daugelis GUPVI lageriuose kalėjusių karo belaisvių neišgyveno – mirė badu, nuo šalčio ir įvairių ligų. Be to, jiems net žygiuojant buvo vykdomos mirties bausmės, o kai kurie belaisviai mirdavo vežami geležinkeliais iš vieno lagerio į kitą.
- Paskelbus keletą publikacijų, o ypač po to, kai savo darbus išleido Aleksandras Solženicynas, Gulago lagerių sistema tapo gana populiari mokslinių tyrimų tema, tačiau tuo pat metu egzistavusi GUPVI sistema liko skendėti tamsoje, nors jai priklausė per 4 000 lagerių, specialiųjų ligoninių ir priverstinio darbo batalionų.
- Jeigu kalbėtume apie GUPVI lagerių kilmės istoriją, derėtų pasakyti, kad GUPVI sistema yra kur kas „jaunesnė“ už Gulago sistemą. Pirmieji karo belaisvių lageriai buvo įkurti 1939 m. rugsėjį, tik prasidėjus Antrajam pasauliniam karui. 1939 m. rugsėjo 19 d. įsakymu Nr. 308 tuometis vidaus reikalų liaudies komisaras Lavrentijus Berija inicijavo karo belaisvių lagerių steigimą, be to, jis išleido bendrąsias direktyvas, kuriomis buvo reglamentuota Vidaus reikalų liaudies komisariatui (rus. santrumpa NKVD, nuo 1946 m. NKVD tapo Valstybės saugumo ministerija, rus. santrumpa MGB) pavaldžios Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdybos (rus. santrumpa UPVI) veikla. NKVD sistemoje buvo įkurtas specialus skyrius su vietiniais organais, turėjęs vykdyti operatyvinę pirmųjų lagerių kontrolę ir kontržvalgybą.

- Rajonų, kurių teritorijose buvo įsteigti pirmieji aštuoni UPVI lageriai, vadovybei buvo nurodyta, remiantis mobilizacijos planu, bendradarbiauti su Pataisos darbų kolonijų skyriumi, tai yra su administracija, atsakinga už lagerius, kuriuose buvo kalinami Sovietų Sąjungos piliečiai. Šiuo pradiniu GUPVI lagerių sistemos etapu jau beveik dvidešimtmetį veikusi Gulago sistema atliko svarbų vaidmenį – „patyrę“ GULAG darbuotojai turėjo padėti įkurti pirmuosius GUPVI lagerius.
- GUPVI administracinis vaidmuo tuo etapu – perimti atsakomybę už karo belaisvius ir internuotus asmenis išankstinio surinkimo punktuose ir perkelti juos į nuolatinius lagerius, priimti ir registruoti naujai atvykusiuosius, užtikrinti būtinąsias jų gyvenimo sąlygas atvykus ir – jau tuo etapu tai buvo viena svarbiausių užduočių – kuo anksčiau juos priversti dirbti.
- 1941 m. birželio 22 d. Adolfui Hitleriui įsiveržus į Sovietų Sąjungą, kilo būtinybė sustiprinti infrastruktūrą, ypač asmenų surinkimo lagerius, įkurtus prie pat Vokietijos ir Sovietų Sąjungos fronto linijos. Pagal GULAG parengtą mobilizacijos planą nuo Vidurio Rusijos iki Vakarų fronto, ypač Ukrainoje ir Karelijoje, buvo įsteigta trisdešimt belaisvių lagerių. Juose turėjo būti surenkami vokiečių karo belaisviai ir perkelti į SSRS lagerius, esančius toli už fronto linijos. Kadangi fronto linija sparčiai slinko į rytus, šie pirmieji belaisvių lageriai netrukus buvo užimti – po mėnesio jų liko tik 19. Jeigu kalbėtume apie nuolatinius lagerius, pamatytume, kad jų taip pat sumažėjo: 1941 m. rugpjūtį iš pradžioje buvusių aštuonių liko tik trys lageriai, kurių kiekviename buvo kalinama apie 8 000–9 000 karo belaisvių.
- Vokiečiams artinantis prie Maskvos, Leningrado ir Donbaso regiono, UPVI veikė šešėlyje. Už slaptosios milicijos ir kontržvalgybos veiklą tarp karo belaisvių buvo atsakingas NKVD 2-asis skyrius (Kontržvalgybos skyrius), o politinio skyriaus, kuris būtų atsakingas už politinį auklėjimą darbą lageriuose, nebuvo. Tuo metu UPVI sistemoje ypač svarbi buvo GULAG vadovybė, privalėjusi organizuoti visus UPVI lagerių logistikos aspektus. Kad tuo metu UPVI nebuvo itin reikšminga, parodo ir tas faktas, kad šioje valdyboje dirbo vos trisdešimt devyni žmonės.
- 1941 m. gruodžio 27 d. priimtas Valstybinio gynybos komiteto nutarimas Nr. 1069 žymėjo svarbų šios sistemos raidos pokytį. Šiuo nutarimu nustatyta, kad į sistemą turi būti įtraukti 26 „ypatingos svarbos“ lageriai. Įdomu tai, kad šie lageriai buvo skirti ne vokiečiams, bet Sovietų Sąjungos darbuotojams. Sėkmingai apgynus Maskvą, buvo sulaukyta tūkstančiai Raudonosios armijos karių, kurie patys buvo dezertyravę pas vokiečius arba buvo jų paimti

į nelaisvę. Todėl kilo būtinybė įkurti lagerius, kuriuose kontržvalgybos darbuotojai šiuos žmones atrinktų ir „surūšiuotų“, kad vėliau juos būtų galima nuteisti penkerių arba dešimties metų laisvės atėmimo bausme, visiškai atskyrus nuo kitų žmonių (jie buvo kaltinami dezertyravimu, šnipinėjimu ir „Motinos Rusijos“ išdavimu).

- Kitas reikšmingas pokytis įvyko 1943 m. pradžioje po Stalingrado mūšio. Kai Vokietijos karinės pajėgos ir jos sąjungininkai ėmė nuolat atsitraukti, sparčiai išaugo Sovietų Sąjungoje laikomų vokiečių karo belaisvių skaičius. Sistemai priklausantys lageriai, ypač tie, kurie buvo įsikūrę šalia Sovietų Sąjungos fronto Stalingrade, nebuvo pasirengę priimti tokio didelio belaisvių būrio. Prie viso to prisidėjo ir tas faktas, kad daugumos į nelaisvę paimtų vokiečių kareivių sveikatos būklė buvo itin prasta, ir tai nulėmė, kad beveik pusės jų nebuvo galima užregistruoti nuolatinuose lageriuose, nes dar prieš pasiekę nuolatinį UPVI lagerį, jie mirė nuo bado, šalčio, dėl kare patirtų sužalojimų arba tiesiog buvo nubauti mirties bausme. Tai, žinoma, visiškai neatitiko pagrindinio UPVI tikslo – parūpinti darbo jėgos šalies ekonomikai atkurti, todėl reikėjo imtis priemonių ir neleisti karo belaisviams mirti, prieš tai neprivertus jų padirbėti.
- Dėl šių priežasčių buvo įkurti pastovesni lageriai, o karo belaisviai buvo suskirstyti pagal karinius laipsnius (generolai, karininkai, puskarininkiai ir eiliniai) ir tautybę. Buvo sukurtas vadinamųjų specialiųjų ligoninių (rus. *Specgospitali*) tinklas, siekiant suteikti būtinausias medicinos priežiūros paslaugas sužeistiems, nukentėjusiems ir sergantiems karo belaisviams ir užkirsti kelią infekcinėms ligoms plisti. Tačiau pabrėžtina, kad gydymo galimybės šiose ligoninėse buvo labai ribotos, trūko medicinos priemonių ir vaistų, ir dažnai tai kainuodavo karo belaisviams gyvybę.
- 1945 m. pradžioje karo belaisvių ir internuotų asmenų lagerių administracija buvo išplėsta, o UPVI, kaip ir GULAG, tapo vyriausiąja valdyba (rus. santrumpa GUPVI), priklausančia NKVD sistemai, su regioniniais „filialais“ (rus. santrumpa OPVI) visose respublikose ir apskrityse. Po mėnesio, tai yra 1945 m. vasarį, GUPVI buvo reorganizuota, ir nuo tada ją sudarė trys valdybos (Karo belaisvių, Internuotų ir mobilizuotų vokiečių ir Operatyvinės žvalgybos) ir septyni savarankiški skyriai (Valdymo ir saugumo, Medicinos, Materialinio aprūpinimo, Apgyvendinimo ir panaudojimo, Personalo bei Politinių reikalų skyriai ir Veterinarijos tarnyba).
- Kai 1945 m., paskutiniiais karo mėnesiais, į GUPVI buvo perkeltas didžiausias karo belaisvių skaičius, vien priešakinėje dalyje šalia fronto linijos veikė 102 lageriai (12 šalia fronto linijos esančių tranzitinių lagerių (rus. santrumpa FPPL), 43 surinkimo punktai (rus.

santrumpa SPV) ir 72 priėmimo punktai (rus. santrumpa PPV)), kurių paskirtis buvo organizuoti karo belaisvių perkėlimą į rytiniame SSRS pakraštyje esančius nuolatinis lagerius. Per trumpą laiką šiuose lageriuose turėjo būti pasirūpinta, apgyvendinta ir „apdorota“ 1,5 mln. karo belaisvių. Suprantama, kad ne taip paprasta buvo perkelti visus šiuos žmones į nuolatinis SSRS lagerius. Sovietų duomenimis, šių karo belaisvių perkėlimas po baigiamojo karo etapo buvo baigtas tik 1945 m. lapkričio 1 d., tai yra praėjus kone pusmečiui po karo pabaigos. Kadangi šiuose tranzitiniuose lageriuose ne visada buvo užtikrinamas belaisvių aprūpinimas maisto produktais, drabužiais, būstu ir sveikatos priežiūros paslaugomis, čia mirė tūkstančiai belaisvių, taip ir nespėję persikelti į nuolatinis GUPVI lagerius.

- 1945 m. liepos 4 d., reorganizavus ir išplėtus prie fronto linijos buvusius lagerius, prasidėjo pirmųjų karo belaisvių grąžinimo į tėvynę per Vokietijoje (pavyzdžiui, Frankfurte prie Oderio ir Fiurstenalde) ir Vengrijoje (Soprone ir Segete) esančius surinkimo punktus procesas. Iš pradžių į tėvynę buvo grąžinti tik tie belaisviai, kurie nebuvo priskirti prie tų, kurie tinkami dirbti. Tolesnės repatriacijos tikslais Vokietijoje ir Rumunijoje esančiose Sovietų Sąjungos okupuotose zonose buvo įsteigti du NKVD skyriai. Namų grįžtantiems karo belaisviams administruoti buvo įkurti trys lageriai: lageris Nr. 69 buvusiam Frankfurto prie Oderio surinkimo punkte ir du lageriai, itin svarbūs namų grįžtantiems austrams, – tai lageris Nr. 36 Marmaros Sigete (dabartiniame Rumunijos mieste Sighetu Marmatiei) ir lageris Nr. 176 Fokšanyje.
- Remiantis tarptautine teise, GUPVI lageriuose kalinti karo belaisviai turėjo būti grąžinti į tėvynę ne vėliau kaip praėjus metams po karo pabaigos. Tačiau kadangi reikėjo darbo jėgos vakarinei Sovietų Sąjungos daliai atstatyti bei ekonomikai atkurti, ir tai Sovietų Sąjungos vadovybei atrodė kur kas svarbiau, negu grąžinti belaisvius namo, ji turėjo rasti sprendimą ir rado: pradėdant nuo 1949 m., buvo masiškai nuteista daugybė karo belaisvių.
- Tai, kad karo belaisvių darbo jėga buvo itin svarbi, parodo paprastas faktas: 1945–1950 metais bendras karo belaisvių darbo indėlis sudarė 8–10 proc. ketvirtojo penkmečio plano rezultatų. GUPVI lagerių sistema buvo ekonomiškai naudinga, nes ekonominę veiklą vykdė pigiausia ir kvalifikuočiausia darbo jėga.
- Karo belaisviai, nuteisti laisvės atėmimo bausmėmis (sovietiniai teismai juos dažniausiai nuteisdavo dėl karo nusikaltimų), ir toliau buvo laikomi GUPVI lageriuose. Nuodugniau patyrinęjus šią temą, nustatyta, kad pagrindinis šių nuosprendžių tikslas buvo išlaikyti belaisvius šalyje. Šie nuosprendžiai daugiausia buvo pagrįsti kaltinimais dalyvavus

organizacijų, kurias Sovietų Sąjunga paskelbė nusikalstamomis, tai yra įvairių Vokietijos ginkluotųjų pajėgų (Vermachto) divizijų ir pulkų, SS padalinių, SS kariuomenės (vok. *Waffen-SS*), karinės policijos, pataisos ir kontržvalgybos padalinių veikloje. Įrodymų, kuriais būtų patvirtinta asmeninė karo belaisvių kaltė, nereikėjo surinkti, be to, daugeliu atvejų jų nė nebuvo. Užteko vien to, kad konkretus karo belaisvis kovėsi „netinkamame“ padalinyje, ir jį jau buvo galima paskelbti karo nusikaltėliu. Įprastas nuteistų karo belaisvių nuosprendis buvo 25 metų laisvės atėmimo bausmė, o tai reiškė darbą viename iš likusių GUPVI lagerių.

- 1951 m. įvyko dar viena GUPVI veiklos permaina: valdyba, kaip UPVI, buvo pavesta SSRS valstybės saugumo ministerijos (rus. santrumpa MGB), vadovaujamos buvusio pirmojo GULAG viršininko pavaduotojo generolo leitenanto A. S. Kobulovo žiniai. Faktiškai taip GUPVI vėl tapo pavaldi GULAG. Suprantama, kad daugumai karo belaisvių sugrįžus namo, GUPVI lageriuose liko kalėti tik baudžiamųjų teismų nuteisti belaisviai; nuteisti civiliai internuoti asmenys ten buvo laikomi tik retais atvejais.
- 1954-aisiais, kai MGB ir VRM buvo sujungtos į vieną – Vidaus reikalų ministeriją (rus. santrumpa MVD), o žvalgybos funkcijos buvo paskirtos naujai sukurtam Valstybės saugumo komitetui (rus. santrumpa KGB), Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų valdyba liovėsi egzistavusi. Gulago lageriai įsiliejo į SSRS teisingumo ministerijos sistemą. MVD kompetencijai nuo šiol priklausė tik lagerių, kuriuose kalėjo nuteisti karo belaisviai, valdymas, ir tam MVD Kalėjimų administravimo skyriuje buvo sukurtas nedidelis Karo belaisvių ir internuotųjų poskyris.
- 1956 m. ir vėliau buvo išformuoti paskutiniai buvusieji GUPVI priklausę karo belaisvių lageriai (lageris Nr. 48, įsikūręs šalia Ivanovo, į rytus nuo Maskvos, lageris Nr. 476, veikęs Asbesto mieste, rytiniame Uralo kalnų šlaite, ir specialioji ligoninė Nr. 1893, buvusi šalia Chabarovsko). Chabarovsko apskrityje veikęs lageris Nr. 16 ir Potmoje (Mordovijoje) įsikūręs atokus lageris įsiliejo į SSRS MVD pataisos darbų kolonijų (rus. santrumpa ITK) sistemą. Paskutinis oficialus GUPVI valdybos likvidavimo etapas buvo 1960 m. specialiojo objekto Nr. 16 perdavimas MVD vyriausiajai įkalinimo vietų valdybai (rus. santrumpa GUMZ).
- Apibendrinant galima nurodyti šias GUPVI funkcijas:
 - 1) karo belaisvių ir internuotų asmenų vežimas ir pristatymas;
 - 2) lagerių patalpų išlaikymas;

- 3) Sovietų Sąjungos požiūriu, turbūt svarbiausia funkcija buvo priversti karo belaisvius dirbti, atkuriant sovietų liaudies ekonomiką ūkio pertvarkos, ginklavimosi ir techninės infrastruktūros srityse;
 - 4) turėti daugiau mokslininkų ir sukaupti daugiau techninių žinių.
- Pasitelkdama milijonus kenčiančių karo belaisvių ir internuotų asmenų, GUPVI paskirtas užduotis atliko gana veiksmingai.

Individualių belaisvių likimų tyrimas, pasitelkiant archyvinę GUPVI asmens bylą

- Kalbant apie austrus karo belaisvius, kalėjusius sovietiniuose GUPVI lageriuose, pabrėžtina, kad daugelio jų likimai iki šiol nėra žinomi. Todėl vienas iš pagrindinių tiriamųjų mūsų instituto uždavinių – ištirti Sovietų Sąjungoje kalėjusių austrų karo belaisvių likimus, dažniausiai remiantis jų giminaičių, norinčių kuo daugiau sužinoti apie nelaisvėje pražuvusių artimųjų likimus, prašymu.
- Šiam tikslui reikalinga medžiaga vis dar egzistuoja. Teoriškai kiekvienam iš minėtų penkių GUPVI lagerių sistemos belaisvių yra sudaryta po archyvinę asmens bylą. Šiuo metu šios bylos, kartu su administracinėmis GUPVI bylomis, laikomos Maskvoje, buvusiame specialiajame archyve, dabar vadinamame Rusijos valstybiniu kariniu archyvu (rus. *Rossijskij Gosudarstvennyj Voennyj Archiv* – RGVA).
- Šių archyvinių bylų duomenų privatumas saugomas iki šiol, todėl su jomis galima susipažinti tik gavus buvusių karo belaisvių arba jų giminaičių sutikimą.
- Šios archyvinės bylos buvo pradėtos, karo belaisviams tik atvykus į nuolatinius Sovietų Sąjungos GUPVI lagerius. Vos atvykusius į lagerį belaisvius apklausdavo sovietų pareigūnas, kuriam apklausą padėjo atlikti vertėjas ir raštininkas.
- Jau minėjau anksčiau, kad teoriškai kiekvienam iš belaisvių yra sudaryta asmens byla. Žodį „teoriškai“ pavartočiau todėl, kad tirdami Sovietų Sąjungoje kalėjusių austrų karo belaisvių likimus, nustatėme daugelį atvejų, kai austrai Vokietijos Vermachto nariai tikrai buvo sovietų karinių pajėgų paimti į nelaisvę, tačiau jų pėdsakų sovietiniuose archyvuose mums nepavyko aptikti. Daugeliu atvejų susidūrėme su ta problema, kad dėl prastos mitybos, nuo žaizdų arba ligų belaisviai mirė pakeliui, vežami į Sovietų Sąjungos gilumą, dar prieš užregistruojant juos GUPVI sistemoje, o lageriuose, įsikūrusiuose prie pat sovietinės fronto linijos, kur karo belaisviai buvo atvežami iš pat pradžių, nebuvo įrašoma jokių įrašų.

- Atliekant apklausas lageriuose, buvo užpildomos penkių puslapių anketos, kurias ir dabar galima rasti archyvuose.
- Archyvinė byla, kurią matote dabar, yra austrų karo belaisvio Josefo Frei, gimusio 1915 metais Bliudence, Forarlberge (Austrijoje), byla. Antrojo puslapio viršuje parašyta, kad nuo 1946 m. rugpjūčio 2 d. jis kalėjo čia, Šilutėje, lageryje Nr. 184. Šiame lageryje jis buvo laikomas iki 1946 m. rugsėjo 17 d., o tada buvo išvežtas į Fokšanyje, Rumunijoje, veikusį lagerį Nr. 176, iš kurio grįžo namo, į Austriją.
- Šiose anketose pateikiama išsamių biografinių duomenų apie belaisvius ir jų šeimas (kaip antai gimimo vieta ir data, adresas, profesija, religija, išsilavinimas, šeimos nariai, tėvai, turimas turtas ir taip toliau) ir netgi informacijos apie belaisvių tarnybą Vermachte (karinis išsilavinimas, paskutinis dalinys, kuriame tarnavo belaisvis, karinis laipsnis, veikla karinėse pajėgose, sulaikymo data ir vieta). Netgi dabar galima rasti daugumos austrų karo belaisvių anketas, kuriose pateikta svarbiausia informacija apie patį belaisvį ir jo sulaikymą.
- Mus, mokslininkus, kaip ir karo belaisvių giminaičius, labiausiai domina paskutinis anketos puslapis. Šiame puslapyje karo belaisviai turėjo pasirašyti. Šalia parašo galima rasti informacijos apie lagerius, kuriuose kalėjo konkretus belaisvis. Daugumoje rastų anketų buvo pateikta itin išsami informacija: paminėtas kiekvienas lageris, kuriame laikytas konkretus kalinys, ir nurodytos atvykimo į kiekvieną lagerį ir išvykimo iš jo datos. Kartais nurodomi netgi transporto priemonių, kuriomis buvo vežami belaisviai, numeriai. Tačiau sunkumų kelia tai, kad anketose nurodyti tik lagerių administracijos ir pačių lagerių numeriai. Tyrinėdami parengėme lagerių sąrašą, pagrįstą GUPVI lagerių planais ir ataskaitomis; turint šiuos numerius, galima iškoduoti lagerio, kuriame kalėjo konkretus belaisvis, numerį ir nustatyti jo buvimo vietą. Lagerio vieta dažniausiai yra itin svarbi giminaičiams, nes jie nori žinoti, kur buvo kalinami jų broliai, dėdės, tėvai ar seneliai.
- Daugeliu atvejų prie asmens bylų pridėta ir papildomos medžiagos. Prie kai kurių bylų pridėtos karo belaisvių apklausų ataskaitos, medicininės išvados, ataskaitos, prie kurių pateikta politinių vertinimų, pranešimai ir pastabos apie lageryje įvykusius incidentus ir kita medžiaga.
- Kartais karo belaisvių asmens bylose galima rasti ir vokiškų dokumentų, pavyzdžiui, dokumentų, paimtų iš kų tik sulaikytų belaisvių, kaip antai *Soldbücher* (tai yra nedidelės knygelės, kuriose pateikta informacija apie konkretaus žmogaus karinę tarnybą Vokietijos Vermachte), belaisvių laiškų lagerių administracijai ir taip toliau.

- Ši papildoma medžiaga yra itin svarbi tais atvejais, kai reikia atlikti nelaisvėje mirusio karo belaisvio likimo tyrimą. Šiais atvejais belaisvio šeimai labai svarbu žinoti, kokia yra jų giminaičio mirties priežastis ir kur jis yra palaidotas.
- Tais atvejais, kai konkretus belaisvis lageryje mirė, prie jo asmens bylos paprastai randame pridėtus du papildomus dokumentus: ligos istoriją ir dvi pusės puslapio dydžio pažymas; vienoje jų nurodyta, kada mirė šis karo belaisvis, o kitoje – kur jis buvo palaidotas. Daugelio karo belaisvių, mirusių lageryje arba vadinamojoje specialiojoje ligoninėje (rus. *specgospital*), asmens bylose šiuos dokumentus vis dar galima rasti. Dviejų puslapių santraukoje, pateiktoje ligos istorijos pradžioje, paprastai buvo nurodoma mirties priežastis ir pridedamas protokolas, gautas iš lagerio ar ligoninės, kurioje asmuo buvo gydomas; šiame protokole aprašomas belaisviui taikytas gydymas iki pat mirties. Dviejose pirmiau minėtose pažymose taip pat nurodoma belaisvio mirties priežastis, kapinės, kuriose jis palaidotas, sektoriaus ir kapo numeris. Turint šią informaciją ir pasitelkiant kapinių planus bei esamus regiono planus, galima ir dabar nustatyti konkretaus kapo vietą. Tai nuodugniau paaiškinsiu pateikdamas konkretų pavyzdį.

Kaip rasti kapavietę: austrų karo belaisvio Aloiso Fasslo pavyzdys:

- Tais atvejais, kai karo belaisvis miršta nelaisvėje, giminaičiams svarbiausia žinoti, kur yra jo kapas. Tai, ar galėsime atsakyti į šį klausimą ir ar šis atsakymas bus išsamus, žinoma, priklauso nuo mūsų turimos medžiagos, esančios belaisvio asmens byloje ir lagerio ar specialiosios ligoninės, kurioje jis mirė, archyvinėje byloje. Aloiso Fasslo atvejį ištyriau 2011 m.; mums pasisekė, kad galėjome rasti tikslią vietą, kurioje jis buvo palaidotas.
- 2011 m. į mūsų institutą kreipėsi A. Fasslo duktė. Ji norėjo kuo daugiau sužinoti apie tėvo likimą. Šeimos turimomis žiniomis, jos tėvas, atlikdamas karinę tarnybą Vokietijos Vermachte, dingo Rytų fronte prieš pat pasibaigiant karui – 1945 m. gegužę. Duktė neturėjo jokių žinių apie tėvo dingimą, ir šeima nežinojo, kur jis yra. A. Fasslo giminės manė, kad jis žuvo paskutiniuose karo mūšiuose, ir norėjo gauti išsamesnės informacijos apie jo likimą.
- Gavę tokį prašymą, visada pirmiausia patikriname savo duomenų bazes, kuriose sukaupta informacija beveik apie 130 000 Sovietų Sąjungoje kalėjusių austrų karo belaisvių. Šią duomenų bazę pradėjome pildyti tada, kai mūsų instituto darbuotojai – profesorius S. Karneris ir mano bendradarbis Haraldas Knollas – pradėjo tyrinėti austrų karo belaisvių

likimus. Jeigu žinome, kad mūsų ieškomas žmogus „dingo“ Rytų fronte, egzistuoja maždaug 5 proc. tikimybė, kad jį paėmė į nelaisvę Sovietų Sąjungos kariai ir jis mirė, taip ir nespėjęs parašyti šeimai, kad jį paėmė į nelaisvę. Šiuo konkrečiu atveju, gavęs biografinių duomenų iš dingusiojo šeimos, mūsų instituto duomenų bazėje netrukus radau įrašą, kuriuo buvo patvirtinta, kad Aloisas Fasslas buvo paimtas į nelaisvę 1945 m. gegužę netoli Vokietijos miesto Freištato. A. Fasslo šeimos nariai nustebo sužinoję, kad jis buvo paimtas nelaisvę; gavę artimųjų leidimą, paėmėme jo asmens bylą iš Maskvoje esančių archyvų.

- Tai pirmasis A. Fasslo asmens bylos puslapis. Paskutiniame anketos puslapyje galime matyti, kad jis buvo perkeltas į lagerių administracijos Nr. 323 lagerį Nr. 3, veikusį Tulos apskrityje. Remdamiesi rastais lagerio vietos apibūdinimais, nustatėme, kad lageris Nr. 3 buvo įsikūręs šalia geležinkelių stotelės „Tovarnovo“, Tulos apskrityje.
- Be to, radome ranka rašytą raštelį, kad A. Fasslas mirė 1945 m. rugsėjo 8 d. nuo dizenterijos (žarnyno uždegimo) šio lagerio ligonių skyriuje. Antrame raštelyje parašyta, kad jis buvo palaidotas po kelių dienų lagerių administracijos Nr. 323 3-iojo, 8-ojo ir 11-ojo lagerių kapinėse.
- Archyvuose mums pavyko rasti žemėlapi, kuriame buvo nurodyta tiksli kapinių vieta. Šiame žemėlapyje matyti, kad šios kapinės buvo įrengtos tarp dviejų mažų kaimelių, esančių šalia Bogorodicko miesto, nutolusio apie 50 kilometrų į pietryčius nuo Tulos. Turint „Google“ žemėlapius, buvo visiškai paprasta rasti šiuos du kaimelius, esančius į rytus nuo Bogorodicko.
- Čia matote žemėlapi, kuriame parodyti du plane minėti kaimeliai. Jeigu šią plačią gatvę ir šią upę palyginsite su kapinių žemėlapiu, pamatysite, kad tai ir yra mūsų ieškoma vieta tarp dviejų kaimelių; šiaurėje teka upė, o jai lygiagrečiai driekiasi plati gatvė, vėliau pasukanti į pietus.
- Pasitelkiant programą „Google Earth“, galima apžiūrėti, kaip ta vieta atrodo dabar arba bent jau atrodė prieš kelerius metus. Tai yra tos vietos vaizdas, kurį parodo „Google Earth“. Šiuo atveju matome, kad buvusių kapinių nebėra. Kitais atvejais nustatėme, kad mūsų ieškomos kapinės tebeegzistuoja, jas galėjome aiškiai matyti ir susirasti reikiamą kapavietę.
- Turint šią informaciją, galima toliau tyrinėti patį regioną, norint gauti daugiau duomenų apie tai, kur galėtų būti tiksli kapo vieta.

- Kaip galite matyti iš šio pavyzdžio, jeigu palyginami iš Rusijos valstybinio karinio archyvo (RGVA) gauti dokumentai ir jie yra gana išsamūs, netgi dabartinėje Rusijoje įmanoma rasti konkretaus karo belaisvio kapavietę.

Išvados:

- Nors jau nemažai žinome apie GUPVI lagerių sistemą ir ten kalintus austrų karo belaisvius, tačiau vis dar liko tam tikrų dalykų, apie kuriuos beveik neturime žinių, pavyzdžiui, susijusių su karo belaisvių vežimu į nuolatinius lagerius ir perkėlimu iš vieno lagerio į kitą; neturime medžiagos apie belaisvius, kurie mirė vežant, ir apie jų kapavietes; nežinome tiksliai kai kurių lagerių ir specialiųjų ligoninių vietos.
- Turėdami medžiagos apie austrų karo belaisvius ir lagerius, kuriuose jie buvo kalinti, galime rasti išsamių duomenų apie jų tolesnį likimą, patekusį į GUPVI lagerių sistemą, apie jų nelaisvę ir, jeigu jie mirė, apie tai, kur jie yra palaidoti, kad išsklaidytume nežinomybę jų šeimoms. Tai yra vienas svarbiausių mūsų darbo tikslų.
- Dar ir dabar yra daugybė šeimų, kurios nieko nežino apie savo giminaičių, dingusių per Antrąjį pasaulinį karą, likimą ir kurios nė nenutuokia, kur yra jų šeimos nariai, taigi mūsų tyrimas yra itin svarbi priemonė, padedanti išsklaidyti šią slogią nežinomybę.